ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ԱԹԷՆՔ

ԿԱՄ

ԱԻԵՐԱԿՆԵՐԻՑ ՈԳԻ ԱՌԱԾ ՄԻ ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ

ՑՈՎՀԱՆՆԷՍ ՏԷՐ-ՄԻՐԱՔԵԱՆԻ

(Շարունակութիւն և վերջ)

Թող հիմա մեզ հետ քաղաք մտնի հարցասէր ընթերցողը։ Ահա Բէ-դէկեր գերմանացու ընտիր ուղեցոյցը, որի ժողովածուներով մենք կարող ենք ամբողջ աշխարհ շրջել՝ առանց մինի պէտքն զգալու։ Մենք ինչևնում ենք մի հիւրանոց, բաւականին մաքուր սենեակներով ու աննշան վարձով։ Մենք տեղեկանում ենք ի միջի այլոց, որ այսպիսիներ շատ կան և Աթէնքի պանդոկապետների մասին պատմած առասպելներն այսպիսով անհետանալ են սկսում իմ լիշողութեան մէջ։ Այժմ դուրս գանք և այցելութեան երթանք մի բժշկի, որին մի լանձնարարական ենք բերել։ Մի քանի լունարէն նախադասութիւններ Բէդէկերից պատրաստած՝ քաղում ենք գանգը, սպասուհին գալիս է և մենք հաղիւ հաղ միմեանց հասկանում ենք։ Լնձ ներս են հրաւիրում, ի հարկէ, իբրև մի օտարական հիւանդի։ Իմ անծանօթ բժիշկը ժպտերես լնձ ընդունում է, իսկ ես մի վայրկեան ոտի վրայ մնացած՝ նրա հարցական նայուածքին պատասխանում եմ գերմանական քաղաքավարութեամբ և այդ լեզուով այսպէս. «տարաբաղդաբար ես հիւանդ չեմ, այլ ճանապարհորդ» և ներկայացնում եմ լարձնարարականս։ Մինչդեռ նա կարդում էր, ես մտածում էի, թէ արդեօք գերմ. լեզուն աղդեց լնձ այդ դարձածը, թէ մի պատահական բան էր այն։ Պ.

---

[1]) Տես «Մուրճ» № 9.

բժիշկը իւր զմիւռնիացի հայրենակցի և ընկերակցի նամակը կարդալով աւելի սիրալիր ընդունելութիւն արեց ինձ, իւր լիակատար պատրաստականութիւնն ինձ յայտնելով և միայն պաշտօնապէս զրաղւած ժամերի համար ներողութիւն խնդրելով։ Այս անգամ չը կամենալով խանդարել՝ ես գեղեցիկ տպաւորութիւնով ցտեսութիւն ասելով հեռանում եմ այս համակրելի երիտասարդից։ Փողոց ելնելով՝ Բէղէկերի նախագիծը բացած՝ ես որոնում եմ հիմա մի ճարտարապետի նախարարութեան պաշտօնատեղում, սակայն երբ այս վերջինի ուր լինելու մասին հարցնում եմ մի ուսուցչապետի, նա պատասխանելով որ այսօր Աւագ հինգշաբթի լինելով մարդ չի լինիլ այնտեղ՝ հետաքրքրւում է իմ դրութիւնով և հարցնելով թէ արդեօք գերմաներէն խօսում եմ, իսկոյն մտերմանում է ինձ հետ։ Այդ բարի ծեր գիտնականը, որ շատ շատ շնչասպառ էր լինում, իմանալով որ ես գլխաւորապէս իմ ուսանող կնանքի ընկերներից մէկն եմ նախ զանել ցանկանում, մոռացաւ իւր ցաւը և առաջ ընկաւ։ Նա բարձրացաւ, ես բարձրացայ, քանիցս ներողութիւն խնդրելով, բայց բարի մարդը մինչև անգամ վայր ի վերոյ տեղեկութիւններ ունենալով իմ ընկերի և նրա բնակարանի մասին՝ երկար հարցուփորձերով դուռս։ Այս մարդուն իմ այցելումը ներկայացնելով և սրտագին շնորհակալութիւններ յայտնելով մօտեցայ իմ բարեկամի դրանը։ Մեր ուրախութիւնը մեծ էր, երբ աւելի էր ներկայանում մեզ ուսանողական այն զաղտիարական կեանքից եօթը տարիներ յետոյ իրական հողի վերայ միմեանց անապատելի կերպով տեսնելու և անցեալը ներկայի հետ բաղդատելու։ Եւ ահա այս մտածմունքների և զգացմունքների բնական ընթացքը մեզ անմիջապէս մանկավարժական հողի վերայ է դնում. իսկապէս ալ կերպ էլ չէր կարելի. մենք միմեանց մանկավարժ էինք տեսել ու այդպէս էլ տեսնում էինք։ Ես նախ բաւականանալով մի երկու ակնարկներով իմ գործունէութեան ասպարիզի մասին խօսակցութեան թելն իմ ընկերների ձեռքը տուի։ Նրա պատմածից ցաւօք սրտի տեղեկացայ, որ շնորհով վերջին քաղաքական փոփոխութիւնների՝ ինքն էլ զրկւել էր պետական պաշտօնից և հիմա զործում էր մի համեստ մասնաւոր դպրոցում։ Եւ նա տխուր խօսքերով աւելացրեց, որ առաջ ապէս չէր, գոնէ ուսումնարանները զերծ էին մնում այս անվերջ փոփոխութիւններից։ Այսպիսով իրականացած տեսայ նաև իմ ընկերի վերայ, որ նոյն իսկ պետական ծախսերով էր ուսում առել, այն տխուր իրողութիւնը, որ ես նկարագրել էի դէպի կղզիներն արածս ուղևորութեանս մէջ։ Թէ Սամոսում և թէ Յունաստանում մի օրւայ մէջ կարող է կրթական զործին նուիրւած մարդը մինիստրից սկսած մինչև ամենախղճուկ ուսուցիչը պաշտօնից զրկւել և հազարաւոր ընտանիքներ թշուառութեան մատնելով՝ աներևակայելի դառնութիւն ու զժտութիւններ առաջացնել։ Նոյնն է նաև օտարահպատակ լոյների մէջ, ուր կուսակցական կրքերը հոգաբարձուների և առաջնորդների ձեռքով թէ քանդում են զործը և թէ

մինչև անգամ վատութիւնների տեղիք տալիս։ Այս տեսայ ու լսեցի ինչպէս կղզիներում, նոյնպէս էլ փոքր Ասիայում։ Այնպէս չէ, սիրելի ընթերցող, այս շատ ընտանի է թւում քեզ, կարծես մեր հայկական գործերն եմ նկարագրում։ Եւ երբ մենք դառնանք այս երկու ժողովուրդների անցեալին, երբ նրանք մանրիկ տէրութիւնների բաժանւած մինչև այն աստիճան էին հասցնում իրանց նախանձի կիրքը, որ թշնամիների հետ միանալով միմեանց կործանման պատճառ էին լինում որքան նմանութիւն ենք տեսնում։ Բայց սակայն երկուսն, շնորհիվ իրանց արտաքոյ կարգի ձիրքերի՝ միշտ նորից ու նորից ամփոփւում ու կազդուրւում էին։

Այս տխուր նկատողութիւնից յետոյ նա աւելացրեց, որ այնուամենայնիւ իր հայրենիքում արդէն շատ գործ է առաջացել, որ ես առիթ պիտի ունենամ տեսնել բոլորովին եւրոպական և աւելի գերմանական կազմակերպութիւններով և այնպիսի յարմարութիւններով բազմաթիւ դպրոցներ, որոնք Գերմանիայում էլ շատ չենք տեսնում։ Այդ անցնելով դպրոցները ղեկավարող բուն մանկավարժական խնդիրներին՝ մենք բաւականին տաք վիճաբանութեան մէջ ընկանք։ Բանն այն է, որ թէև երկուսս էլ Հերբարտեան ուղղութեան էինք պատկանում և աշակերտել էինք սկզբում նրա անմիջական երևելի աշակերտ Շտոյին, սակայն վերջին երեք տարիներում ես մտել էի Ցիլլերեան կուսակցութեան մէջ, իսկ իմ ընկերը՝ ոչ, և այս պատճառով նա զուտ շտոյականների տեսակէտներից քննադատում էր Հերբարտ-Ցիլլերեան մանկավարժութեան ինչ-ինչ կէտերը և Ռայնու ընկերութեան գործերից մասամբ անյաջող օրինակներ բերելով ձգտում էր ջնջել գլխաւոր սկզբունքները կամ նսեմացնել։ Նա միևնոյն ժամանակ հպարտութիւնով և առանձին շեշտով ինձ յիշեցնում էր, որ արդի մանկավարժական սկզբունքների արմատներն արդէն իր նախահայրերից են ծագում։ Ես այս մասին խոստովանելով՝ մնացի նոյնքան ջերմ Հերբարտ-Ցիլլերեան՝ որքան իմ բարեկամը Հերբարտ-Շտոյեան։ Այս ասելով ես երբէք չեմ կարող մոռանալ իմ սիրելի ուսուցչին, այն ծերունազարդ ազնիւ Շտոյին, որ մարմնացեալ մանկավարժական զգացմունք ու խորհուրդ էր։ Եւ ինչպէս կարող էի նրան մոռանալ, երբ այս րոպէիս էլ, ինչպէս միշտ, նրա պատկերը սեղանիս վրայ, նրա հոգին հոգուս հետ՝ թէ նայում է իմ գրչին և թէ շարժում նրան։ Երբ ես կամենում եմ Պեստալոցցին աւելի կենդանի ներկայացնել ինձ, ես միշտ մտաբերում եմ իմ այն սիրելի ուսուցչապետին, որ վերջին շունչն էլ, բառիս բուն նշանակութիւնով, փչեց մանուկների համար։ Պէտք էր նրան տեսնել հուր ու բոց դառած՝ ամբիոնի վրայ, պէտք էր նրան տեսնել մայիսեան շրջագայութեանը պսակը կախած, դաւաղանը ձեռին և արքայական վեհութեամբ երգեցիկ և փողահար մանուկների առջևից քայլելիս, երբ նա իւրաքանչիւր քայլափոխի երկու երեք ցաւագին շունչ էր քաշում, պէտք էր վերջապէս նրան տեսնել մեծ ճանապարհորդութիւններին աշակերտների հետ պանիր հաց կամ

մի կտոր երշիկով օրեր անցնելով, գիշերները մի բուռն խոտի վերայ պառկելով և այն ժամանակ հասկանալ, թէ ինչ է մանկավարժութեան ոգին։ Ռուսոյի, երբ խօսք բացւեց մեր մէջ այս ազնիւ սրտի մասին, մենք երախտագիտական սրտով յիշեցինք այն գեղեցիկ օրերը և այն խաղաղաբար ոգին, որ իւր հոգեբանական խոր տեսութիւններով այնպէս հմտութիւնով համոզում էր մեզ ու հանդարտացնում մանկավարժական զգացմունքներով լցուած մեր երիտասարդական սրտերը մանկավարժական վիճաբանութիւնների ժամանակ՝ criticum (քննադատութիւն) անուանեալ ժողովներում։ Եւ ահա այս ժամուս էլ նրա յիշատակը մեզ հաշտեցրեց, և մենք դիմեցինք դէպի վեհապանծ հնութիւնները։

Մենք Լիկաբէտ լերան ստորոտից, որ քաղաքի հիւսիս-արևելեան կողմն է գտնւում, ուղիղ և գեղեցիկ փողոցներով իջնում էինք դէպի «Սահմանադրութեան հրապարակը», երբ մեզ պատահեցին Թագաւորն իւր դստեր և հօկայ ժառանգի հետ, որ վերջերս անուն հանեց ռուս կայսերական Թագաժառանգին մահւան վտանգից ազատելով։ Սրանք բոլորովին առանձին վերադառնում էին ապարանից և պարզ մարդերի տպաւորութիւն գործեցին իմ վրայ։ Այլ առիթներով մի երկու անգամ ես տեսայ Թագաւորական տան անդամներին, նաև համակրելի Թագուհուն, որ հանգուցեալ իշխ. Կոնստանտին Նիկոլաևիչի դուստրն է։ Երբ ես Պիրէայում կանգնող ռուսական մարտանաւերի զինւորների հետ մի անգամ խօսակցութիւն ունեցայ, նրանք հրճւանքով պատմում էին, թէ ինչպէս Թագուհին շատ-շատ իրանց այցելութեան էր գալիս և իւր պարզ վարմունքով իրանց սփոփում օտարութեան մէջ։ Թագաւորական ապարանը, որ նոյն հրապարակի վրայ է գտնւում, արդէն հնացած մի հասարակ շինութիւն է, միայն ետևի կողմն ունի մի շատ ընդարձակ ու հովասուն պարտէզ հարուստ ու բազմապիսի բուսականութիւնով։ Այս ապարանի առաջ միշտ նստած են լինում, մի պահակի կանգնած զինւորից զատ, 10—15 ուրիշներ, որոնք անմիջապէս կարգի են գալիս, երբ Թագաւորական տան անդամներից մէկը գալիս կամ գնում է և փողերն հնչեցնելով՝ ժողովրդի ուշադրութիւնը այն կողմն են հրաւիրում։ Ես այս զինւորներին դիտելով տեսայ, որ սրանք նոյն իսկ Թագաւորական ապարանի առաջ իրանց շատ ազատ էին պահում և իրանց մեծաւորի հետ խօսելիս կարող են «քէֆով» ձեռքերն էլ ետները ծալած կանգնել... ընդհանրապէս չը գիտեմ արհամարհական, թէ մտերմական պէտք է անուանել այս յարաբերութիւնները նախնի դէմոկրատ աթէնացիների ներկայ սահմանադրական թոռների կեանքում։

Մենք դուրս եկանք այս վերին աստիճանի ընդարձակ ծառազարդ հրապարակից, որ ժողովրդի երեկոյեան գլխաւոր զբօսավայրն է և շատ կողմերից գիշերները էլեկտրական պայծառ լոյսով է շողշողում իւր մարմարեայ ապարաններով։ Այս հրապարակի հանդէպ արևմտեան կողմը գտնւում է Ակրոպոլիսը՝ հին Աթէնքի փառք ու պարծանքը։ Այս միջնա-

քերդի տարածը հիմա շրջապատված է գեղեցիկ ծառուղիով, որ սակայն ջրի սակաւութեան պատճառով շատ սուղ է նստում: Այստեղ՝ միջնաբերդի հարաւային ստորոտում մեր առաջ նախ բացւում է Դիոնիսեան կամ Բաքոսի թեատրոնի շքեղ աւերակը, որ համակենտրոնական մարմարիոնեայ աստիճաններով բարձրանում է դէպի Ակրոպոլիսը: Այս շքեղ աստիճանների թէ կիսաբոլորները և թէ նստարանները բաւականին լաւ պահպանւած են և վերջիններիս վրայ առաջին կարգում կարդացւում են նշանաւոր պետական անձնաւորութիւնների, քրմապետների անունները, որոնց յատկացրած էին նրանք: Այս թեատրոնը կարող էր մինչև 30,000 հանդիսական ընդունել: Վարը կենտրոնում գտնւում է հելլէնական թեատրոնի երկրորդ մասը՝ բեմը, որ իր նեղ ու երկար ուղղանկիւն քառանկիւնի ձևով տարբեր էր ներկայ կազմակերպութիւնից: Այս երկու մասերից զատ բեմի մօտ գտնւում էր նաև երաժշտարանը (օրքէստրա): Սրա մէջ տեղում գտնւում էր Թիմէլէ կամ Դիոնիսիոսի տաճարը, որի նւագահանդէսներից ծագում առան թատերական խաղերը: Այս թեատրոնը ներփակւած էր գինու աստծու, Բաքոսի տաճարի շրջապատի մէջ: Նրա պաշտամունքը Բէոտիայից ներածւելով անմիջապէս միացաւ Միջկատակութեան ներկայացումների հետ:

Այս թեատրոնից քիչ հեռու՝ նոյն Ակրոպոլիսի ստորոտում՝ երևում են հեռուից Հէրովդէս Ատտիկեանի Օդէոնի բարձր կամարները հռովմէական ճաշակով, որոնք ճշտիւ յայտնի չէ ինչ նպատակով բարձրանում էին այս թատրոնի առաջ: Այս նշանաւոր հնութիւնը իր գոյութիւնով պարտէ Հէրովդէս Ատտիկոսին, հռովմէական մի երևելի ընտանիքի անդամին, որ իր հօրից անհամար հարստութիւններ ժառանգելով՝ ի յիշատակ իր կնոջ որ նոյնպէս մի հռովմ. ազնւական ու անւանի ընտանիքից էր՝ նրանց շինեց: Թէ մէկը և թէ միւսն այս թեատրոններից իրանց շքեղութեան հետ ունէին նաև մի մեծ ձայնաբանական առաւելութիւն, որ բեմի վրայ արտասանւած մի աննշան շշուկ անմիջապէս լսւում է որոշակի հազարաւոր ունկնդիրներին բոլոր կէտերում:

Օդէոնի մօտից մի նրբուղիով բարձրանում ենք Ակրոպոլիսի բլրի ծառազարդ լանջը և մեր առաջ հետզհետէ պարզւում են Ատտիկեան շքեղ ծովը, նրա գեղեցիկ լեռնաշղթաները ու պատմական կղզիները, իսկ մեր ոտի տակ՝ Նոր Աթէնքն իր ամբողջ ճոխութիւնով: Մի քանի քայլ ևս և ահա մենք կանգնած ենք ծովից համարեա 200 ոտք բարձր՝ հսկայական և միևնոյն ժամանակ հոյակապ Պրոպիլէի (Գաւթի) առջև: Նրա մուտքի աջ կողմում ժայռի վրայ Նիկէ Ապտերոսի փոքրիկ ու սիրուն տաճարը, որի աչքերը կարծես ուղղակի դէպի Սալամին են դա ուղղւած: Մենք յամր քայլերով բարձրանում ենք աստիճաններից և մեր երևակայութեան մէջ սկսում են կենդանի առնել ու մեր աչքերի առջև մարմնանալ այն հրաշալի աստւածները, որոնք իրանց սիրելի մահկանա-

ցումներին ներշնչել էին այդ աստուածային իդէալներն ու որոնց կերպարանաւորութեան այս հիւսաքաղ համուլթիւնը։ Իմ ընկերը այս օր էլ ոգևորւած իւր մեծ նախնիքների յիշատակներով սիրագորով սրտով մօտենում է այս յիշատակներին ու ինձ բացատրում։ Տեսնում էք, ասում է նա, դեռ Պանթէոնը (համաստուածեան տաճարը) ամենևին չի երևում, մեր նախնի ճարտարապետները դիտմամբ նրան այն դիրքն են տւել, որ այցելւի աչքն ու միտքը նախ այս հրաշալիքների վրայ կենտրոնանայ և նա հետզհետէ վայելելով այս հիանալի տեսարանները՝ շարունակ լարւած դրութեան մէջ մնայ նա։ Աչա ձեզ և այստեղ մի կտոր մանկավարժութիւն... Աւելորդ է ասել որ թէ որմերը, թէ սանդուղները և թէ Դորեան ոճի գեղեցիկ ու ահագին սիւները, այսինքն՝ ամբողջ շէնքը ձիւնափայլ մարմարինից էր որ հիմա կարմրել է։ Այստեղ մի բան աւելի է մարդուս ապշեցնում. բաւականին բարձր սիւների խոյակները միացրած են քառակուսի հաստամարմին մարմարիոններով, որոնց երկայնութիւնը 7—8 ոտնաչափ և հաստութիւնը համարեա մէկ ու կէս, այնպիսի ծանրութիւն ունեն, որ դեռ չեն կարող հասկանալ, թէ ինչ մեքենաներով կարող էին այն ճարտարապետները այդ ահագին ծանրութիւնները բարձրացրած լինել։

Երբ մենք այս ընդարձակ գաւթից դուրս ենք գալիս, այն ժամանակ մեր առաջ յանկարծ բարձրանում է հսկայական սքանչելի Պանթէոնը, որի վրայ թափել էր հելլենական գեղարւեստը իւր բազմապիսի շնորհները։ Պանթէոնը հին գեղարւեստի ամենակատարեալ արտադրութիւնն է և բարձրակէտը Ակրոպոլիսի բոլոր շէնքերի մէջ, նա թէ արտաքին և թէ գաղափարական տեսակէտից այդ ամենի կենտրոնն է ներկայացնում։ Նրա հիմքը 250 ոտք երկար և 105 ու լայնութիւն ունի և դրւած է Պերիկլէսից առաջ, շինւած է Իկտինոս և Կալլիկրատէս ճարտարապետների ձեռքով և աւարտւած Պերիկլէսի ժամանակ, որին վերաբերում է այս պատիւը։ Արտաքին զարդարանքները (օրնամէնտ) ընդհանրապէս Ֆիդիասին են վերագրում, որ ոչ միայն նախագծում և ընդհանուր հսկողութիւն էր անում, այլ և մի մասն իւր իսկական ձեռքով է քանդակել։ Նա Պերիկլէսի մտերիմ բարեկամն էր և նրա աջ ձեռքը բոլոր հոյակապ շինութիւնների գործում։ Տաճարը շինւած է դիտմամբ մի կոր յատակի վրայ, որ աւելի գեղեցիկ ցոյց տայ շրջափակի 46 դորեան բարձր սիւները։ Ամբողջ տաճարն ունի 62 մեծ և 36 փոքր սիւներ։ Մանաւանդ հիանալի է եղել տաճարի եռանկիւնաձև ճակատն իւր զարմանահրաշ արձաններով, որոնց միայն ողորմելի հետքերն են մնացել՝ շնորհով անգլիական ագահութեան և սըրբապղծութեան, ինչպէս վերևը պատմեցի։

Սարահարթի հիւսիսային սահմանին մօտ գտնւում է Է ր է խ թ է ո ն տաճարը, հին Էրէխթէոս տաճարի կողքին, որի մէջ պահւում էին Աթէնաս Պալլասի կամ քաղաքի Աթէնա պաշտպանի և այլ շատ աստուածների մասունքների տուփերը։ Նա ներփակում է այն սուրբ վայրն, ուր Աթէ-

Նասն ու Պոսէյդոնը վէճ բացին Աթէնքին տիրելու համար։ Այս տաճարի հետ կապուած են Պոսէյդոնի եռաժանիքով աղի աղբիւրի բղխեցնելը և ձիթենու պաշտամունքների հին յիշատակները։ Նա 480 թ. Ք. առաջ այրուել է իր նուիրական ձիթենու հետ, որ 413—411 սկսուել է նորա վերաշինութիւնը և ապա ընդհատուելով 407 է աւարտուել։ Կան ենթադրութիւններ, որ այս տաճարը ծառայել է իբրև եկեղեցի և երբեմն՝ իբրև հարէմ մի տաճկական փաշայի։ Այս տաճարը միջակ մեծութիւն ունի և այժմ աչքի է ընկնում իր վեց կանացի արձաններով, որոնք իբրև հիւանալի սիւներ զարդարում են նախադաւիթը։

Ակրոպոլիսի հարաւային կողմում պարսպին կից 1878 թուականից հիմնուած է Միջնաբերդի բաւականին ընդարձակ թանգարանը, որի մէջ զետեղուած են միայն այս բլրի վրայ գտնուած հնութիւնները։ Ի հարկէ, Պանթէոնից և այլ տեղերից անգլիացիների յափշտակած արձանների միայն գաճեայ ընդօրինակութիւններն են ցուցահանուած, սակայն հետզհետէ հարստացած է այս հիմնարկութիւնը շնորհիւ նորանոր գիւտերի, որոնք ցոյց են տալիս թէ անսպառ են որոնց աղբիւրները։ Այս առթիւ ասենք, որ վերջին 15—20 տարիների հնախուզութիւններն այնքան բաներ լոյս աշխարհ հանեցին, որ յունական թանգարաններն հետզհետէ պատկառելի կերպարանք են ընդունում՝ շնորհիւ գերմանական և ֆրանսական հնագիտական ինստիտուտների և յունական հնախօսական ընկերութեան։ Նոյն իսկ մեր այնտեղ եղած օրերը Միջնաբերդի ստորոտում նոր բնակարաններ ու ջրուղիներ էին բացել։ Այս կաւեայ քառակուսի և գլանաձև խողովակների մասին կարծիքները տարբեր են, որովհետև մի մասն էլ կոյուղի է ենթադրում և ինչպէս երևում է՝ հռոմէական ժամանակներից, որովհետև այս ազգը ճանապարհներ ու զանազան ներքնուղիներ շինելում յայտնի է որ վարպետ էր։ Այս թանգարանի գաւթում աւելի աչքի են ընկնում մի մարմարինեայ գահաւորակ, Աթէնասի արձանը, ձախ կողմը մի քառանկիւնի պատուանդան Աթէնասի, Զևսի կամ Արամազդի, Հերմէսի և Հէփէստոսի հին բարձրաքանդակներով և մի կանացի արձան, որի ծնկան վարած է մի մանուկ։ Առաջին սրահում տախտակեայ մեծ դարակների վրայ շարուած են մեծ-մեծ բարձրաքանդակներ, որոնց մէջ Հերկուլէսինը և մի վայելչակազմ կնոջը աւելի ուշադրութեան արժանի են։ Երկրորդ սրահում Նիկէյի տաճարի վանդակապատի մնացորդներ, Էրէխթէոնի ծափորներ (փրիզների մասեր), երրորդում քանդակներ Պարթէնոնից աւելի նշանաւոր Սելէնինը և Հեփեստոսինը, գետի աստուած Իլիսոսինը և Պոսէյդոնի արձանի մնացորդը և բազմաթիւ մանր արձանների խմբեր։ Այս վեցերորդ սրահում աւելի աչքի է ընկնում Հերմէսի արձանը, որ հորթ է տանում կամ թերևս Թէզէոսինն է այս՝ վայրի ցուլը վզին։

Եօթներորդում սպանեայ պահարանները պարունակում են անագապղնձեայ բեկորներ, նկարուած անօթներ և մի մարմարինեայ տախտակ

նուրբ բարձրաքանդակներով։ Սրանցից զատ այս սրահում կան բազմաթիւ կաւեայ և մարմարեայ արձանիկներ։ Եւ ութերորդում և իններորդում վերոյիշեալները մասամբ կրկնւում են և մասամբ այլ հնութիւններ են շարւած, իսկ տասներորդում ուշադրաւ է Հերկուլէսի մարտը Հիդրայի հետ։

Մենք դուրս գալով թանգարանից՝ բարձրանում ենք դեռ բաւականին լաւ պահպանւած պարսպի բարձրակէտը՝ Ակրոպոլիսի և քաղաքի վրայ մի ընդհանուր հայեացք ձգելու համար։ Եւ ահա այստեղ մեզ ներկայանում են հնութեան ոգիներն այլ և այլ կերպարանքներով՝ Նոր ու լայնածաւալ Աթէնքին իշխելիս ու ոգեւորելիս։ Այս մայրաքաղաքը սփռւած լայն հովիտների ու դաշտավայրերի մէջ, բլուրների շուրջը պատկառելի է, կարծես հեռուն շատ հեռուն դեռ այդքան էլ կայ։ Նա մինչեւ 1876 թ. միայն 30 հազար բնակիչ ունէր, հիմա աւելի քան քառապատկւել է, որ ցոյց է տալիս որ լաւ ապագայ ունի։

Միջնաբերդից իջնելով մենք քայլերս ուղղում ենք դէպի հարաւարեւելք, նախ տեսնում ենք վերոյիշեալ «Դիօգենեան Լապտերը» պատւանդանով 34½ ոտք բարձր, որ մի գլանաձև քանդակաւոր շէնք է։ Ապա մեր առաջ բարձրանում է Ադրիանոսի կամարը 59 ոտք բարձրութիւնով ու քանդակներով։ Ահա այս կամարի առջեւի քաղաքամասն էր որ Ադրիանուպոլիս էր անւանւում։ Սրա տակից անցնելով մենք մտնում ենք Ոլիմպեան Իւպիտերի հսկայական տաճարի աւերակներին, որ Արիստոտէլէս նկարագրելով անւանում է «բռնակալական մեծութեան գործ»։ Տաճարն ունէր 100 սիւներ Կորինթեան ոճի, որոնցից մի քանիսն են այժմ կանգուն և հիանալի են թէ իրանց քանդակներով և թէ 56½ ոտք բարձրութեամբ ու 5—5½ ոտք տրամագծով։ Սա իւր մեծութիւնով Յունաստանի տաճարների մէջ երկրորդ տեղն է բռնում (353½ ոտք երկար և 134 ոտք լայն) և միայն Եփեսոսի Դիանայի տաճարիցն է գերազանցւում։

Նոյն ուղղութիւնով յառաջ դիմելով մենք հասնում ենք Իլիսոս առւակին որ թէև նոյն իսկ ապրիլին ցամաքում է, ունի պատմական անցեալ։ Մենք անցնում ենք կամրջից և հասնում Ս տ ա դ է ո ն ը, ընթացարանը, ուր հելլենական քաջակորով երիտասարդութիւնը մրցում էր Պանաթէնեան խաղերի մէջ։ Այս խորհրդաւոր հանդիսավայրը շինել է ճարտասան Լիկուրգոսի առաջնորդութիւնով՝ Քրիստոսից մօտաւորապէս 330 տարի առաջ։ Նա մի պայտաձև հարթ տարածութիւն է բլուրների ծոցում կտրւած և ունի 670 ոտք երկայնութիւն և 109 ոտք լայնութիւն։ Բլուրների լանջերում երեք կողմերից դեռ երևում են աստիճանների հետքեր, ուր նստոտում էին լարւած ուշադրութիւնով տասնեակ հազարաւոր աթէնացիները։ Պալտի ներսում՝ բլրի տակ բացւած էր մի ներքնուղի, որտեղից անցնում ու ժողովրդի աչքերից անհետանում էր ամօթահար պարտւածը։

Այսպէս՝ այս առաջին օրն այսքան հարուստ տպաւորութիւններով մենք հիւրանոց ենք վերադառնում մի քիչ հանգստանալու և գիշերը նորից փողոց ելնելու, ուր մեզ սպասում են նոր կեանքի երևոյթները։ Այսօր Աւագ Հինգշաբթի է և ամբողջ քաղաքում առանձին շարժում է տիրում։ Աթէնական նոր կեանքը հնի հետ բաղդատելու համար ամենաբարեպաշտ օրերն են զատկականները, երբ մարդուս ամենագեղեցիկ առիթներ են ներկայանում՝ լոլների աւանդական «կրոնամոլութիւնը» բացատրելու։ Արդէն այսօրուանից իւրաքանչիւր քայլափոխում լսում ես, չնայելով ատիկանութեան արգելման՝ տարճանակների և պալթուցիկների ձայները, փողոցների մանրավաճառների մոմերը, ծաղիկներ, պատկերներ, զոնզոլն ձուկ և այլն։ Գիշերն ոչ մի եկեղեցում ասեղ ձգելու տեղ կայ, մինչև առաւօտ ոտքի վրայ են։ Բայց աւելի շքեղ է վաղն՝ ուրբաթ գիշեր, երբ բազմաթիւ եկեղեցիներից երաժշտական ու երգեցիկ խմբեր հաղարաւոր ծխականներով մոմերը ձեռներին անցնում են գեղեցիկ փողոցներից, որոնք լուսաւորած են մասամբ էլեկտրականութիւնով, և դէպի հրապարակն են դիմում։ Շաբաթ գիշեր հանդիսի սիրտը մայր եկեղեցու ընդարձակ հրապարակի վրայ է, ուր բարձրացած է մի ընդարձակ փայտեայ բեմ։ Հնգեակ ու հեծելազօրը կազմ ու պատրաստ սպասում է թագաւորին ու նրա ընտանիքին, քաջամուտ ձիաւորները ամբոխը ճեղքելով այս ու այն կողմն են արշաւում՝ կարգ պահպանելու։ Վերջապէս ժամը 12 հնչում է, նշանացուները սկսում են. թագաւորը գալիս է. իրարանցում։ Մինչ այս արտաքոյ կարգի ծխականարութիւնները, որոնք այնպէս ոգևորում էին այս ժողովրդին, զուտ քրիստոնէական էին. արդեօք նրանք կերպարանափոխութիւններ չէին այն կրօնական տօնախմբութիւնների (միստէրիաների), որոնց մէջ կրակը նշանաւոր տեղ էր բռնում։

Այն ուրբաթ օրը թանգարանները, համալսարանն ու ճեմարանը փակ էին, ուստի և ես դուրս ելնելով առաւօտեան՝ ուզեցի նոր քաղաքին ծանօթանալ, նրա շէնքերին ու բնակիչներին։ Ես առժամանակ զանց եմ առնում վերոյիշեալ հասարակական հիմնարկութիւնների արտաքինի մասին խօսելը։ Այստեղ ցանկանում եմ նկատել, որ այս մայրաքաղաքի լայն փողոցները, գեղեցիկ հրապարակները և հոյակապ տները կարող են իւրաքանչիւր եւրոպական քաղաքի պարծանքը լինել։ Աթէնքի առաւելութիւնը կազմում է ձիւնափայլ ակնախտեան մարմարիոնը, այն ազնիւ նիւթը, որ պատճառ եղաւ հելլենական սքանչելի քանդակագործութեան այն աստիճանի զարգացման։ Երբ ես այսօր մեն էի գալիս Աթէնքի փողոցներում, երևոյթների նմանողութեամբ վիշտութեանս մէջ արթնացաւ Բուդա-պէշտի իւր նորաշէն հոյակապ ապարանքներով։ Այս երկու քաղաքների ունեւոր դասը ճիգ են թափել վերջին քսան տարիներս, հայրենասիրական խնդիր են չինել՝ իրանց սիրելի մայրաքաղաքներով շլացնելու օտարներին։ Եւ լիրաւի բաւական չէ գեղեցիկ ու մեծ տներ ասել, այլ մա-

նաւանդ Աթէնքի բազմաթիւ փողոցները զարդարուած են մարմարեայ հոյակապ ապարանքներով։ Բայց դրամագլուխը մասնաւոր շինութիւնների վրայ ծախսելով, ուրեմն հին հելլենական բարեգործական ոգին, որի մասին վերը խօսեցինք, այլ ևս գոյութիւն չունի այս ժողովրդի մէջ։ Ես դէպի լուսական կէտերն արածս ճանապարհս. Նկարագրութեանս մէջ մեծ հիացումով խօսել եմ արդէն այս մասին։ Յունաստանի կառավարութիւնը հետզհետէ այնպէս խրւում է սարսափելի պարտքերի մէջ, որ եթէ այսպէս երթայ, նրան դեռ երկար տարիներ անհնարին պիտի լինի մեծածախս շինութիւնների ձեռնարկելը [1]։ Եւ ահա այս ժողովրդի հին աւանդական բարեգործութիւնը լուսաւորուած ժամանակակից գաղափարներով, մշակած նորագոյն ձգտումներով օգնութիւն է հասնում պետութեանը։ Առաջին 2—3 օրերն, երբ ես այս կամ այն հիմնարկութիւնն էի տեսնում, հարցնում էի, թէ նրանք ինչ աղբիւրներից էին կառուցել և համարեա առանց բացառութեան բարեգործների անուններ էի լսում, այնպէս որ ես հետեւեալ օրերն այլ ևս պէտք չզգացի այսպիսի հարցեր առաջարկելու։ Այսպէս՝ ես պէտք է գալի այն եզրակացութեանը, որ աթէնացին ասել բարեգործ ասել է, որ աթէնացու դրամը հասարակութեան դրամն է։

Կէսօրից յետոյ այցելեցի իմ բարեկամ բժշկին, որի մօտ ինձ սպասում էր նշանակուած ժամին նաև մի այլ համակրելի երիտասարդ, Աթէնքի աստղադիտարանի տնօրէնը, մի ազնիւ և լուսաւոր հոգի։ Այս երկուսի առաջնորդութիւնով հիմայ ես քայլերս ուղղեցի դէպի յաւերժահարսների բլուրն, ուր այս նոր կեանքում փոխանակ այն չքնաղ էակների հրապուրիչ խրախճանքներին՝ տիրում է այսօր աստղադիտարանն իւր յաւերժական ճշմարտութիւններով։

Դեռ տեղ չը հասած՝ «Հելլենասիրական ծառուղից» անցնելով մեր առաջ բարձրանում է Թեզէոն կամ Թեզէոսի միջակ մեծութեան տաճարը,

---

[1]) Յունաստանի արդի դրութիւնով աւելի հետաքրքրողին տանք նաև հետևեալ տեղեկութիւնները. այս փոքրիկ տէրութիւնը դիրք պաշտպանելու համար հարկադրուած է իւր ուժից վեր ծախսեր անել և նոյն իսկ իւր սահմաններից դուրս ուսումնարաններ պահպանել։ Նա իւր գոյութեան վաթսունամեակի մէջ փոխ առաւ $23\frac{1}{2}$ միլ. անգլիական ոսկի (ոսկին մօտ 10 ռուբլի), 1886-ին իջաւ այս պարտքը 15 միլիոնի, որի համար տոկոս և գլխամաս էր վճարում մէկ միլ. ոսկուց աւելի, այսինքն՝ պետական եկամտի մի երրորդ մասը։ 25 հազար քառակ. մղոն տարածութիւն և 2,187,000 բնակիչ ունեցող երկրի համար սա մեծ բան չէր համարւում, բայց ծախքերը հետզհետէ աւելացան, իսկ եկամուտները միայն աննշան չափով աճեցան։ Սրանից զատ՝ 123 միլ. թղթադրամը 1886-ին 200 միլիոն անհասար գումարի հասաւ, այնպէս որ նոյն իսկ 4000 ոսկու փոխառութիւն չը կարողացաւ անել կառավարութիւնը։ Վերջերս հասաւ 600 միլիոնի։ Հիմա նոր մինիստրութեան վրայ է երկրի յոյսը։

որ ոչ միայն Աթէնքի, այլ և ամբողջ Յունաստանի հնութիւններից ամենալաւ մնացածն է։ Այս տաճարն էլ իւր ամբողջութիւնով անսասան մնալով առանձին խոր տպաւորութիւն է գործում մարդու վերայ։ Երկայնութիւնը 104, իսկ լայնութիւնը $45^{1}/_{2}$ ոտք է և շրջապատած է երկու կողմերից 13-ական, իսկ առջևից ու ետևից 6-ական դորեան սիւներով։ Ամբողջ շէնքի երբեմն սպիտակ մարմարինը ժամանակի ընթացքում ոսկեփայլ է դառել և աւելի ճոխ ու զմայլելի կերպարանք ընդունել։ Տաճարի մարմարեայ ձեղունն էլ բոլորովին դուցէ մնացել, և այս ծածկոյթի տակ պահպանւում են իրան վերաբերեալ զանազան արձաններ ու այլ քանդակներ։

Հազիւ կէս ժամ հեռանալով Թեզէոնից մենք մտնում ենք Յաւէրժահարսների կամ զւարճութեան բլրի կռնակին, որ մեզ տանում է դէպի գագաթը, ուր ապառաժի վրայ կառուցած է գեղեցկաշէն աստղադիտարանը նոյնպէս մի լաւ հայրենասէրի, բարոն Սինա Վիեննացի հարուստ վաճառականի ծախքով 1842 թ.։ Այս աստղադիտարանը թէև ոչ այնքան մեծ, սակայն ժամանակակից պահանջների համեմատ յարմարութիւններով օժտած մի հիմնարկութիւն է։ Նրա վերի ամենակարևոր մասը՝ աշտարակը՝ ուր զետեղուած է հեռադէտը, ոչ միայն ամեն կողմից բացւում է, այլ և ամենափոքրիկ ուժ գործ դնելով շնորհիվ միմեանց հագցրած անիւների ուխտ տակն այս ու այն կողմն է շրջւում՝ իբրև մի թեթև առարկայ։ Այս օրերն աստղադիտարանը մի նոր աւելի մեծ հեռադէտ էր նւէր ստացել նոյն անսպառ աղբիւրից։ Վարը կան մի երկու սենեակներ, որոնց մէջ իմ ուշադրութիւնը գրաւեց աստղաբաշխութեան վերաբերեալ ճոխ մատենադարանն, գիտէ որ Նւիրատուից հարուստ ընթերցարանն և մի երկնացոյց քարտէզ որի վրայ Իւլիոս Շմիդը գերմանական տոկունութիւնով քրտինք էր թափել 1840—1874 թ., այսինքն՝ մարդու կէս կեանքը... Ես շնորհակալութիւն յայտնելով ազնիւ լաւն աստղաբաշխ երտասարդին՝ իմ բարեկամի հետ վայր իջայ և հիմայ առանձին դէպի Պնիքսը, հելլենների ժողովատեղին շտապեցի՝ այսօր այլ ևս չը կամենալով իմ բժշկին արգելք լինել։

Աստղադիտարանից դէպի հարաւ արևելք՝ աւելի հեռուն երևում է Ակրոպոլիսը, իսկ այս երկուսի ճանապարհի աջ կողմը Պնիքսը, ձախ կողմը Արէօպագն է։ Պնիքս բլուրն Ակրոպոլիսից ցած, բայց աւելի ընդարձակ է։ Նրա ստորոտում մեծ ծերուկ քնալից պահապանը նստած Սոկրատէսի բանտի դրան՝ յաճախորդների է սպասում։ Ենթադրում են, իսկ մեր ծերուկն, ի հարկէ, հաւատում է, որ իսկ այստեղ էր ազատութիւնից զրկել ամենաազատ ոգիներից մէկը, որ ով գիտէ ինչպիսի կծու հեգնութիւնով ծաղրում էր իւր ձևապաշտ հակառակորդներին, մինչև իւր կեանքի վերջին վայրկեանն ամենաազատ մնալով նոյն իսկ բանտարկելութեան մէջ։ Համարեա 2400 տարի առաջ էր, որ այս մեծ և համեստ փիլիսոփան,

այս պարտաճանաչ համեստ քաղաքացին մի այսպիսի բանտում ճնշեց իւր ազնիւ կեանքը գաղափարական ազատութեան մարմնաւորից գերադասելով. Այն այս ժայռի մէջ փորած ներքնատում՝ խոր վիրապումն էր, որ նրան արգելեցին ժամանակակից խաւարամիտները. Վերևից այս բանտն ունի մի ծակ, որտեղից լոյս է թափանցում, իսկ ներքևից՝ գետնի վրայ մի քառակուսի դռնակ. Ամբողջը կոնաձև է.

Վերոյիշեալ բացօդեայ քաղաքական ժողովատեղին սարահարթի վրայ մի բաւականին ընդարձակ տեղ է բռնում—395 ոտք երկարութիւն և 212 ոտք լայնութիւն. Բարձրագոյն սահմանի վրայ բարձրանում է ուղղահայեաց կտրած ապառաժը, որին պէլազգեան ծագումն են վերագրում. Այս պատի վրայ եղել են նուիրական տախտակներ «բարձրագոյն Արամազդին» ընծայաբերուած, որոնք գտնւում են բրիտանական թանգարանում. Այս ապառաժի վրայ ելնում էին հելլենական ճարտասանները և վարը՝ սարահարթի վրայ կանգնած ժողովրդին ատենաբանութիւններ էին անում.

Ակրոպոլիսի արևմտա-հիւսիսային ստորոտից բարձրանում են խառն ի խուռն ապառաժներ, որոնց վրայ տեսնում ենք արհեստական 15 աստիճաններ ու սանդուղքներ. սա Արէոս Պագոսնէկամ Մարսի բլուրը. Այս է հին Արէօպագը, հելլենական բարձրագոյն դատական ատեանն, ուր դատի էին ենթարկւում մահուան ու կեանքի վերաբերեալ ծանր խնդիրները. Նա գոյութիւն ունէր աթէնական պատկառելի քաղաքացիների ժամանակներից. Այս բլուրը նաև Մարսյ անունն է կրում, որովհետև սա է եղել առաջինը, որ Հալլիրօտիոսի սպանման պատճառով այստեղ դատի է ենթարկւել, նոյնպէս և Օրէստ այստեղ դատաւճիռ լսեց իւր մօր Կլիտեմնէստրային կեանքից զրկելու համար.

Արդ լքնենք այն չքնաղ հելլենական ժողովրդի մահկանացուների և անմահների բնակավայրերից, ուր նրանք իշխում, դատում, զւարճանում, սիրում ու սիրւում, ոգևորւում ու ոգևորում էին… ուր այն ժողովրդի հարուստ երևակայութեան իւրաքանչիւր սիրելի իդէալը այնպէս բարձր, այնպէս վեհ ներկայացուցիչներ էր ունեցել. Եւ մինչդեռ մենք մեր քայլերն ուղղում ենք դէպի այս հնութիւնների ժողովածուները (թանգարանները) և նորագոյն իդէալների ներկայացուցիչ հիմնարկութիւնները, մեր երևակայութեան մէջ բնականաբար արթնանում են հայ նախնական կեանքի իդէալները. մեզ ներկայանում են մեր ժողովրդական կեանքի համաստուածեան շրջանից մնող երևան եկող բազմաստուածեանը և այս կրօնի իդէալները իրանց բնորոշ գծերով մեծ մասը համաձայն հելլենականներին. Ո՞ւր են մեր այն իդէալները, մեր նախնիքների այն սիրելի աստուածների հետքերը, մտածում ենք մենք վշտահար սրտով. Ո՞ւր մեր հայր Արամազդը (Օրմուզդ, Ցօյս, Բահաղ (?), Բէլ), որ իշխում էր Անիում, Մծբինում, որտեղից Աբգարի ձեռքով Եդեսիա տեղափոխւեց և որ Բագաւանում, որ-

ձանների այն աւանում (Բագաւան), յաւէրժական հրի հետ միութիւն կազմող։ Ո՞ւր Միհր (Միտրա=Հեփեստոս) արձանը երբեմն Դերջանում. ուր Վահագնինը, որ ապա Հերկուլէսի հետ շփոթում էին հայերն և որ Աշտիշատում էր եղել. ո՞ւր է Անահտի [1]) (Աֆրոդիտի) արձանը, որ Տիգրան Բ. Հերկուլէսի մօտ բազմեցրեց. ուր Աստղիկը Տարոնեան, որին Նաւասարդին վարդ ու աղաւնի էին նուիրաբերում, սրբութեան, քնքշութեան, գեղեցկութեան, անուշահոտութեան այս չքնաղ ներկայացուցիչներին. ուր Բարշամ հերոսինը փղոսկրեց, բիւրեղից և արծաթից, ո՞ւր են վերջապէս Ոլիմպեան Արամազդի և Ապոլոնի տաճարներն ու արձանները։ Յիշենք այստեղ նաև այն բազմաթիւ աստուածների անունները որոնք կազմում էին հին հայերի հարուստ երևակայութեան հիանալի արդիւնքները [2])։ Ցաւալի է որ մի կողմից քրիստոնէական բուռն հոսանքը և միւս կողմից բնութիւնն այնքան անհետացրել են այն աստուածների հետքերը, որ մենք գոնէ մինչև հիմա տակաւին ոչինչ չենք գտել։ Պէտք է ենթադրել, որ այդ արձանների նիւթը մարմարիոն չըլինելով կարող էր աւելի շուտ քայքայուել, որովհետև մեր հայրենիքը համարեա թէ զուրկ էր այդ կարևոր հարստութիւնից, իսկ Յունաստանից բերած մարմարոնեայ արձանները հաղորդակցութեան անհնարին դժուարութիւնների պատճառով բազմաթիւ չէին կարող լինել։ Բայց և այնպէս՝ ինչու չի կարելի յուսալ, որ մի օր մեր երկիրն էլ շնորհով հետազօտութիւնների՝ լոյս աշխարհ հանէր այն թանկագին նշխարները քանի որ նոյն իսկ Յունաստանում դեռ այնքան հնութիւններ անյայտութեան մէջ էին մնացել մինչև վերջին տարիներն ու օրերը։

Հիմա դառնալով Նորագոյն շինութիւններին՝ մենք նախ և առաջ գնանք տեսնելու ցուցահանդէսի գեղեցիկ ու լայնարձակ, կիսաշրջանաձև շէնքը, որ գտնւում է Ստադիոնի (ընթացարանի) հանդէպ՝ Իլիսոս առուի միւս կողմը։ Այս ընդարձակ հիմնարկութիւնը ծառայում է տեղական ար-

---

[1]) Նորագոյն հետազօտութիւնները մեր Անահիտը ենթադրում են համանիշ Արտէմիզին=Դիանա=Աստարտ (քաղդէական), դուստր Արամազդի կամ Խաղտէրի։ Անահտի ներկայացուցիչ Աստղիկն, ըստ Ասորեստանի սեպաձև արձանագրութիւնների, ներմուծուած է Հայաստան Ժ. դարից, երբ նա նուաճեց Թագղաթ-փալասար Գ. ձեռքով։ Ինչպէս յայտնի է, մեր նախնիքը Երիզայում շինել էին Աստղիկի ոսկեայ արձանը (Ոսկեայ մայր, Ոսկեածին կամ Ոսկեհատ) Սբէրի ոսկէ հանքերին մօտ։ Գուցէ եգիպտական նուբիայից առած, ուր նա նոյն ոսկի անունն ունէր։ Հները նաև Վէնուսն էին Անահիտ թարգմանում։ Նոյն գաղափարի ներկայացուցիչն էր հնդկական, բաբելոնական և պարսկական Նանօ՞ն։

[2]) Խնամակալ 7 աստուածներ, մանաւոր աստուածներ՝ գրող, ճիւաղ, յաւերժահարսներ, պայք (արու), պարիկ, յուշկապարիկ, Նամբարու, Շահապետ, Ննանդ, բաջերի աստուածներ՝ Տիկ, Ցարալէզ։

տաղրութիւնների պարբերական ցուցահանդէսներին, որոնց տեսնելու դէպքը մենք չունեցանք. սա մի հիմնարկութիւն է որ մի եւրոպական մեծ քաղաքի պարծանքներից մէկը կարող էր համարուել։ Առջևը գտնւում է ծառաստան ու ծաղկոց, կարծես հիմնադիրների երկու գեղեցիկ արձաններով։

Մենք, այս հրապարակից մի քիչ դէպի արեւմուտք գնալով նորից հանդիպում ենք «Հէլլէնասիրական» ճոխ ծառուղիին, որ պալատի և Սահմանադրութեան հրապարակի միջավայրից անցնելով միանում է Աթէնքի շքեղագոյն փողոցներից մինի, Համալսարանականի հետ։ Այս վերին աստիճանի ընդարձակ ու ծառազարդ փողոցը ծայրէ ի ծայր ապարանքներից է բաղկանում, որոնց մէջ հասարակական շէնքերն առանձին ուշադրութիւն են գրաւում։ Նախ մեր աջ կողմում մի հրապարակի վրայ բարձրանում է գ ի տ ո ւ թ ի ւ ն ն ե ր ի ճ ե մ ա ր ա ն ը, մի հազուագիւտ հոյաշէն հիմնարկութիւն, որ ներսից ու դրսից իւր արձաններով ամբողջովին անբիծ ձիւնափայլ մարմարիոնից է։ Այս էլ Վիեննայի բարոն Սինայի ընտանիքի շառաւիղներից վերջինն է շինել շատ միլիոններ ծախսելով։ Աթէնական ճեմարանը ֆրանսական Ինստիտուտի և Բերլինի Ակադէմիայի ձևովն է շինուած։ Դրան առջևը՝ մուտքից մօտ 36—40 ոտք հեռու՝ բազմած են աջ ու ձախ կողմից Սոկրատէսի և Պլատոնի պատկառելի արձանները, որոնք վեհութիւն ու իմաստութիւն են արտայայտում։ Աւելի ներսում շինութեան միջնամասի երկու կողմերը բարձրանում են իօնեան բարձր հրաշակերտ սիւների վրայ Ապոլլոնը քնարը ձեռին և Աթէնասը [1]) նիզակն ու վահանը, երկու վեհաշուք կերպարանքներ, որոնք բարձրանալով այս գիտութեան տաճարի վրայ հրէշտակների պէս հովանաւորում են նրան։ Ամբողջ շէնքը իօնական ոճով է, բազմաթիւ բարձրաքանդակներով ու ոսկեայ, կապոյտ ու կարմիր նկարներով զարդարուած։ Գոյնզգոյն մարմարոնեայ նրբանցքը մտնելով մեր առաջ տեսնում ենք ժողովարանը, ուր դրուած է մինչև անգամ կանաչ սեղանը, բայց աւաղ որ դեռ այն գիտնականները չկան։ Այս սեղանի շուրջը ձևաձև մարմարոնեայ գեղաքանդակ աթոռներ, իսկ նրա գլխին հիմնադրի գեղեցիկ արձանը։ Չորս պատերի վրայ Պրոմէթէոսի կեանքի ութը հիանալի տեսարանները ձիթանկարներով ներկայացրած Վիեննայի նկարիչ Գրիպենկէրլի վրձինով։ Տարաբաղդաբար այս հոյակապ հիմնարկութիւնը, որ պէտք է աթէնական հողի վրայ միացնէր յունական գիտնականներին օտարազգիների հետ և մի միջազգային բարձրագոյն կաճառ կազմէր, չէ հասած այդ ըղձալի օրւան, մի

---

[1]) Յիշեցնում է Ակրոպոլիսի ահաւոր ու չքնաղ Աթէնաս Պալլասը, որ ծովից երեւում էր։ Նորը քանդակել է Ֆիդիասի արժանաւոր ժառանգկոյն Դրոզասը։

նպատակի որ դեռ շատ դժուար է իրագործելը։ Ճեմարանիս աջակողմեան ընդարձակ սրահում այժմ դեռեղած է դրամագիտական ժողովածուն, որի հարստութիւնը չունի և ոչ մի եւրոպականը։ Մինչև հիմա հաւաքած է 100 հազար կտոր, որ մի մասը մէկ միլիոն ֆր. արժողութիւնով թանգարանին նուիրել է Եգիպտոսում բնակող մի ալ հայրենասէր։ Ամենահին դրամը Քրիստոսից 700 տարի առաջ է շինուած և իսկ ձուաձև է։ Հայկական դրամների բաժանմունքը դեռ աղքատ է, կան 22 հատ միջնադարեան, բոլոր բարակ։

ա. Մի դրամիցոց՝ «Լեոն Բ. Թագաւոր Հայոց»։

բ. Նոյնի կիսնոցը։

գ. «Հեթում Թագաւոր Հայոց» իսկ միւս երեսում՝ «շինեալ ի քաղաքն ի Սիս», մի երեսում թագաւորի պատկերը, միւսում խաչ՝ չորս մահիկներով։ Այս դրամը պուլ էր անուանում և պղնձեալ էր։

դ. Սմբատ ձիաւոր մի երեսում, միւսում խաչ, դրամ անագապղնձեալ (բրոնզ)։

ե. Կոստանդին Բ.

զ. Լեոն Ե. մի երեսում ձիաւոր, միւսում առիւծ։

Մենք մի քանի տարի առաջ տեսել ենք հայկական հազարաւոր դրամների ամենահարուստ ժողովածուն Վիեննայի Մխիթարեան ուխտի թանգարանում, որ մեծ հարստութիւն է [1]։ Ճեմարանի շարքում գտնւում է նաև համալսարանը, որ մի փողոցով է զատած առաջինից։ Աթէնական այս գիտութիւնների տաճարը հիմնուեց 1837 թ. կոպէնհագէնցի Հանսենի ձեռքով և իւր սիւնազարդ նախասրահը զարդարուեց ձիթանկար պատկերներով։ Դրան աջ ու ձախ կողմերը կանգնած են Դրիպոր պատրիարքի և Ռիգաս բանաստեղծի արձանները, իսկ ուղղի առաջ երեւելի լոյն լեզադէս կերպասիսինը, որի մասին ես խօսել եմ Քիոսի առիթով։ Համալսարանի կազմակերպութիւնը գերմանական է, ունի չորս ֆակուլտէտներ՝ աստուածաբանական, իրաւաբանական, բժշկական և լեզուաբանական, ուսանողներ՝ 1500, իսկ ուսուցչապետներ՝ 60 հոգի՝ բացի մասնաւոր դասախօսներից։ Համալսարանի լրացուցիչ մասերն են՝ դեղագործական դպրոց, քիմիական և անդամահատական լաբորատուարներ, աստղագիտարան, գրադարան 100 հազար գրքերով, ազգային պատմութեան թանգարան և բազմարուեստեան սրահ։ Մատենադարանի համար հիմա համալսարանի կողքին մի մեծ մարմարոնեայ ապարան են շինում։

Այս բարձրագոյն հիմնարկութիւններից վերջ ես ժամանակ ունեցայ նաև երկու ուսումնարաններ տեսնելու, նոյն փողոցի վրայ։ Մինն իմ վերոյիշեալ ընկերի պաշտօնատեղին էր, ուղղոց մի մասնաւոր ուսումնարան,

---

[1]) Տես այս մասին վերջին օրերիս հրատարակութիւնը նոյն ուխտից։

կոկիկ, ամէն ժամանակակից պահանջներին համապատասխան։ Երկրորդը Արսակէոնն էր 30 տարի անհատական բարեգործութիւնով հիմնուած, ունի 1500 աշակերտուհիներ, մի մասը գիշերօթիկ և զատուած, մի գերմանուհի տեսչուհու հսկողութեան տակ։

Ես նախ երթեւեկների բաժանմունքը մտայ։ Բարեբաղդաբար ասեմ թէ տարաբաղդաբար՝ այդ օրերն ամսագլուխ լինելով տեսուչը ծնողներին հրաւիրում էր և ծոյլ աշակերտուհիներին նրանց ներկայութիւնով հանդիմանում և որին էլ ազդարարում, որ եթէ այդպէս շարունակէ, պէտք է արտաքսուի։ Ես պատահեցի մի հասակաւոր խեղճ աշակերտուհու ահաւոր դատաստանին. և թէև յունարէն շատ քիչ էի հասկանում, սակայն այդ տաղտկալի տեսարանն ինձ վրայ շատ ծանր ազդեց։ Միթէ չէր կարող խեղճն անընդունակութիւնից հետ մնացած լինել և ինչպէս կարելի էր այդպէս նոյն իսկ օտարների ներկայութիւնով հանդիմանել. Միւս բաժանմունքից ընդհակառակը շատ ուրախ տպաւորութիւնով հեռացայ։ Այստեղ իմ մասնաւոր ուշադրութիւնը գրաւեցին ուսուցչացուհիները, որոնք վարժուհիների ներկայութիւնով դաս էին աւանդում վարժոցի փոքրիկներին, դասատուի ընկերուհիներն իրանց յիշատակարաններում նկատողութիւններ էին գրում ժողովին քննադատելու համար։ Կարծես Գերմանիայումն էի։

Մի օր էլ իմ բարեկամ բժիշկն ինձ առաջնորդեց դէպի Պառնասս ակումբը, որ իւր բարձր ձգտումներով իրաւի արժանի է այդ կոչմանը։ Սա մի չքեղ եռայարկ հաստատութիւն է, ելեքտրական լուսաւորութիւնով, ճաշակաւոր կահ կարասիքով, բայց գլխաւորը բոլոր տեղական արտադրութիւններից։ Պառնասսի գլխաւոր գործունէութիւններից մէկն է աչքաւոր ու անտէր մանուկներին և պատանիներին, որոնք հիմա 560 են, երեկոյեան ժամերին ուսում տալը։ Նրանց վրայ ծախսւում է 35 հազար ֆր.։ Այստեղ մի վերին աստիճանի համակրական հաստատութիւն եւս կայ, այն է՝ այդ բանւոր, արհեստաւոր և այլ աշակերտների խնայողական գանձարանը, որ չորս տարւայ մէջ գանձել է 60 հազար ֆրանկ (աւելի ճիշտ դրախմ=րուբլու քառորդին մօտաւորապէս)։ Վերն ակումբն ունի մի հարուստ մատենադարան և ընթերցարան, որոնք ծառայում են զանազան մասնագիտութիւնների վերաբերեալ մասնաժողովներին, որոնք այլ և այլ սէկցիաների անունով գործում են այս պատկառելի յարկի տակ։

Համալսարանական ծառազարդ փողոցով մենք շարունակում ենք դէպի հիւսիս արեւմուտք երթալ և հասնում ենք Պատիսսա նոյնպէս ընդարձակ ու երկար փողոցը, որի վրայ գտնւում են Աթէնքի երկու պատկառելի թանգարանները՝ մինը բազմարւեստեան Ինստիտուտի մէջ, միւսը սրան կից մի աւելի ընդարձակ քառակուսի շինութեան մէջ, որ ազգային կամ կենտրոնական թանգարան է անւանւում, նոյնպէս բարեգործութիւններով գլուխ բերած։

Պոլեմիկների ինտերեսա անհասած հիմնարկութեան մէջ, այդ բարբարոսն մանուագիտական հաստատութիւնների սրահներից ու լաբոռաներից դուրս, գտնւում են վարի լարկում նորագոյն ազգային պատմական եղելութիւնների վիշտակները՝ զանազան պատկերներ, գէնքեր, արձանագրութիւններ, նաւերի խելք և այլն, իսկ վերևում Միկէնեան հնութիւնների ժողովածու, հնախօսական ընկերութեան թանգարանը, թրծուն կաւեղէնների (տէրրակոտա) և անազատգնձեայ ժողովածուն և վերջապէս երևելի գերմանացի հնախօս Շլիմանի ոսկեայ անգին ժողովածուն։ Մեր այս նկարագիրը շատ երկարեց, ուստի և մենք չը կարողանալով այս շահագրգիռ հիմնարկութիւնների վերաբերմամբ մանրամասնօրէն խօսելու, վեր առնենք այս բոլոր ժողովածուներից մին, օրինակ՝ թրծուն կաւեղէնները նրանց ծագման նախնական աստիճաններից, երբ մարդկութիւնը տակաւին զարգացման մանկական աստիճանի վերայ էր գտնւում և հետզհետէ հետևելով այս արհեստ գեղարուեստի արտադրութիւնների լուսաջադիմական ընթացքին՝ մենք այստեղ մի քանի բոպէում կը հասկանանք, թէ որքան ուղիղ է այն սկզբունքը, որ մի անհատի մտաւոր ու ֆիզիկական զարգացումը մի համառօտութիւն է մարդկութեան քաղաքակրթութեան պատմութեան։ Պարզենք աւելի. մենք օրինակ Աթէնքում ազգայ թանգարանում տեսնում ենք կաւեայ մարդկային մարմինների նմանութիւններ, որոնք ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ՝ մի-մի քառակուսի տախտակ կաւերեր իրանի փոխարէն, մի շրջան՝ գլխի և չորս կտորներ ձեռք ու տոքերի տեղ, ճիշտ այնպիսի բաներ, ինչ որ նկարում է մեզ ժողովուրդների ժամանակակից մանուկը, երբ առաջին անգամ մատիտ է ընկնում նորա ձեռքը, ու շինում, երբ՝ կաւ է ընկնում ձեռքը։ Եւ մինչդեռ մարդկութիւնը, ով գիտէ քանի հազարաւոր տարիներ այդ «գեղարուեստական» աստիճանի վրայ կանգնած էր մնացել, այստեղ մեր աչքի առաջ մի քանի տարում մի անհատ արագութիւնով անցնում է այն բոլոր աստիճանները և այնպիսի հրաշակերտ արձաններ է քանդակում, որոնք մարդկութեան այն պատկառելի ամբողջ կեանքի արտադրութիւնն էին եղել, այսինքն ինչ որ մարդկութիւնը շատ հազարաւոր տարիների շրջանում արեց, այդ նոյնը ժամանակակից անհատը կատարում է մի քանի տարում։ Ահա թէ ինչ է նշանակում աւանդութիւն և ուսում։ Այս առիթով վիշտնք, որ մենք աշխատեցինք նաև մի քանի արհեստանոցներ քանդակագործների, ատաղձագործների և այլն լաճախել, որոնց արտադրութիւնները մեզ մեծ զարմանք պատճառեցին. մենք այստեղ ականատես եղանք, թէ ինչպէս մի նիրհող տաղանդաւոր ժողովուրդ նման մի անհասի լանկարծ սթափելով կարող է կարճ ժամանակում իւր բնատուր ճոխ և հարուստ ձիրքերով հրաշքներ գործել։ Այսօրուայ Աթէնքի ամենաչքնաղ արձաններն, ինչպէս այս կամ այն առիթով վիշտցի, լոնական ձեռքի արդիւնքներն են։

Այսօր չորեքշաբթի է, տակաւին 7—8 ժամ էլ ունենք մինչև չոգենաւի մեկնելը, ուստի շտապենք դէպի Դիպլոնը, նախնի աթէնացիների մեծ հայրենասէրների գերեզմանատունը, ուր տեսնում ենք շատ մահարձաններ դեռ զարմանալի գեղեցկութեամբ այս բացօդեայ վայրում։ Ահա այս Դիպլոնը սկզբնատեղին էր այն «Նուիրական ճանապարհի», որ դէպի Էլևզիս էր տանում, դէպի միստերիաների այն տաճարը, որ Պարթենոնից էլ մեծ էր եղել։ Մենք այս ճանապարհը բռնելով գնում ենք դէպի հիւսիս՝ Պէլոպոնէսեան երկաթուղու կայարանը, ուր մենք սպասում էինք Մեգարայի «փանահէրի» առիթով մեծ բազմութիւն տեսնել։ Թէև այսօր իւրաքանչիւր ժամ կառախումբ է գնալ գալու, նոյն իսկ այս առաջին անգամին ասեղ ձգելու տեղ չը կայ։ Այսօր տոմսակն երեք ժամեայ ճանապարհի համար գիտմամբ ամենաչնչին գին ունի, այսօր Յունաստանի անհատնում փանահէրներից (պանագիրիա) մէկն է, իբրև մնացորդ անցեալ կեանքի և նոյն օրը Ակրոպոլիսն էլ իւր Պանաթէնեան տօների յիշատակին զուտ փանահէր ունէին։ Մի քիչ յետոյ զանգակը հնչում է և մենք սլանում ենք «Նուիրական ճանապարհով»։ Մեր ձախ կողմից համարեա միշտ երևում է ծովը, իսկ աջ կողմից այգիներ, արտեր և բլուրներ։ Հողն այստեղ այնքան մշակուած ու արգաւանդ չի երևում, որքան Զմիւռնիայի և նրա շրջակայքինը։ Երկու ժամ յետոյ մենք թէև Էլևզիս ենք հասնում, սակայն ես այս կողմից ուղղակի շարունակում եմ միւսների հետ դէպի Մեգարա, մի գիւղաքաղաք (գլխաւոր քաղաք Մեգարայի) 5300 բնակիչներով։ Տները գիւղական են, սակայն ի հարկէ ոչ գետնափոր, այլ կանոնաւոր, սակայն մենք ժամանակ չունենալով շտապում ենք դէպի հանդիսավայրը գիւղից դուրս, ուր վրաններ են զարկած։ Մի քիչ պանիր հաց, մի հաւկիթ ուտելու ու մի բաժակ անպիտան գինի խմելու վճարում ենք աւելի սուղ՝ քան Աթէնքի լաւագոյն ճաշարանում և անհամբերութիւնով սպասում պարերին, որոնք ամբողջ Յունաստանում եզական ձև ու եղանակ ունէին։ Հետզհետէ բաց ճանապարհի վրայ հաւաքւում են խումբ խումբ հարս ու աղջիկները, որոնց ճաշակաւոր զուգուն և արդ ու զարդը գրաւում են մեր ուշադրութիւնը։ Նրանք հագած են մի սպիտակ և մաքուր ներքնոց, որա վրայից սև՝ վերևից ի վայր զուգահեռական նեղլիկ ծալքերով «էնթէրիի» պէս մի բան, քղանցքներն եռանկիւնի վեր-կարած, սպիտակ կրծկալ, կրծքի վրայ բուստի և զանազանագոյն լուլունքների շատ շարքեր, դեղին ու սպիտակ մանեակներ։ Ճակատից սկսած մինչև ծոծրակը արծաթեայ դրամների բազմաշար «կոտուցներ», երկար սևաթոյր մազերը ոսկեթել փնջով վերջաւորուած, որից կախուած են մետաքսեղէն գոյնզգոյն ժապաւէնները, գլխի վրայից կամ տաճկական «եազմայի» նման շղարշ և կամ, եթէ հարուստ է, Աթէնքի նուրբ ոսկենկար սպիտակ շղարշատես։ Համարեա բոլորը բարձրահասակ ու բարեկազմ են, երեսներիս

գծագրութիւնը նուրբ ու կանոնաւոր, կան նաև գեղեցկուհիներ։ Ահա, երբ բաւական հաւաքւեցին, մի գծի վրայ շարւելով ձեռք ձեռքի տւին ու սկսեցին իրանց քնքուշ ու մեղմիկ պարերգը։ Ես բաւականին երկիր-ներ պտտել եմ ու ժողովուրդների կեանքի նաև այս ուրախական երե-ւոյթներով հետաքրքրւել, սակայն և ոչ մի տեղ չեմ տեսել այս ակ-նապարար տեսարանը, որ նման էր կռունկների երամին, խորդապարին, որ գարնան բացւելիս հեռու երկնքում մեղմիկ-մեղմիկ ընթանում է մի քաղցր, մի ուրախութիւն երգ նւագելով։ Այս հարս ու աղջիկների պարն էլ մի տեղ չէր մնում, այլ ճանապարհի ուղղութեամբ յառաջ խաղում և այս պարավայրից բաւական հեռանալով՝ պարագլուխը նրա ծայրը կո-րցնում ու յետ էր դարձնում։ Բայց ափսոս որ միայն մի քանի րոպէ ունինք, մենք մի ակնարկ ևս ենք ձգում այս գեղանի և սիրուն տեսա-րանի վրայ ու կայարանն շտապում։ Ճանապարհին յիշում ենք Աթէն-քում՝ Արէօպագ լերան ստորոտի մի տան մէջ մեր տեսած գեղջկական պարը, որ շատ նման էր կարնեցիների «ետ ու առաջին» կլորի պարի մի տեսակին։

Էլևզիս, որ հիմայ Լէւսինա է անւանւում, մի հասարակ գիւղ է, սակայն երևելի իւր հնութիւններով, որոնց մէջ վերևում մեր քանիցս յիշ-ւած տաճարն է գտնւում, ուր կատարւում էին միստերիաները, կրօնա-կան տօնախմբութիւնները։ Այս աւերակների պատմական անցեալը շատ նման է աթէնականին, և ինչպէս Ակրոպոլիսն ունի իւր զուտ թանգա-րանը, յունական հնախօսական ընկերութիւնն այստեղ էլ հիմնել է մի ուրիշը, ուր շարունակ գործում է մի հմուտ հնախօս, որին մենք յանձնա-րարութիւնով ներկայացանք։ Ազնիւ յոյն գիտնականը սիրով ցոյց տւեց մեզ բոլոր աւերակները, որոնց մէջ հռովմէական շէնքերը և մանաւանդ հնաւուր ջրուղիների հետքերը նշանաւոր տեղ են բռնում։ Թանգարանում մենք տեսանք և յունական հռովմէական ժամանակների բազմաթիւ ար-ձաններ, թրծուն կաւեայ արձանիկներ, անօթեղէններ և այլն, որոնք մա-սամբ կարգաւորած, ամբողջացած էին։

Կայարան վերադառնալով տեղեկացայ, որ իզուր եմ Մեգարայից շտապել, որ այս անգամ կառախումբը երկու ժամից յետոյ է գալու, ուս-տի շուրջս նայեցի մի քանի գեղջուկ մանուկներ տեսայ և նրանց գրաւելու համար՝ ցոյց տւինք իմ հեռադիտակը։ Թէև ես նրանց հետ շատ բան չէի կարող խօսել, սակայն վրայ հասան երկու աթէնացի. ինչպէս երևում էր, վաճառականներ, որոնցից մէկը բաւականին ֆրանսերէն գիտէր։ Մենք հարցափորձեցինք այս աշակերտներին, թէ նրանք ինչ գիտեն և վաճա-ռականներից մէկը հարցրեց, թէ արդեօք նրանք Հերոդոտին սիրում են։ Ինչպէս չէ, պատասխանեց մանուկը, կարծես զարմանալով, չէ՞ որ նա մեզ պատմում է մեր քաջերի պատերազմները պարսիկների հետ, մեր Միլթի-

ադէսի, մեր Թէմեստոկլէսի մասին։ Ձեր անուններն ինչ է, հարցրի ես, մին թէ՝ Արիստիդէս, միւսը Միլթիադէս, երրորդը՝ Սոկրատէս, չորրորդը Պլատոն, նոյն անուններն, ինչ որ աթէնական ուսումնարաններում ես շարունակ լսում էի, անմահ անուններ, որոնք թունդ են հանում նոյն իսկ ռասբականներիս սրտերը։ Դէհ, եկ ու մի արթնանար, ով դու երջանիկ սերունդ հելլենացիների։

Ապա՝ սիրելի հայրենակից, բիւրաւոր քաղցր տպաւորութիւններով, նորանոր մտածմունքներով ու բուռն զգացմունքներով զեղուն սրտով հեռացայ այս հին քաղաքակրթութեան կենդրոնից։ Եւ դու, ով հայ մարդ, երբ մի օր բաղդ ունենաս հելլենական զարթագին ծովեզրին մօտենալու, իբրև քաղցր պարտականութիւն խորհուրդ եմ տալիս քեզ, չը խնայել մի քանի օր պանծալի Աթէնքին նուիրելու։ Ես շատ երկիր շրջել, շատ մայրաքաղաքներ եմ տեսել, սակայն և ոչ մինն ինձ վրայ այն խոր տպաւորութիւնն է գործել, ինչ որ ես հայրենիք եմ բերում Աթէնքից։

Հին Աթէնքի աւերակներն իրանց վեհութիւնով, նոր Աթէնքը իւր մեծ լուսաջդիմութիւնով, մինը հիացնում, միւսը ցնծութիւնով լցնում է քո սիրտը, որ պատմական անցեալ ունեցող մի ժողովուրդ, իբրև մի սուկական անհատ՝ երբ առիթը հնարաւորութիւն ունի ներկայանալ, վերարտադրում է իւր մտաւոր պաշարի հարստութիւնները և դիւրաւ իւրացնում նոր քաղաքակրթութիւնը։ Ի՜նչ մեծ մխիթարութիւն, ինչ սիրելի սիրտանք ժողովուրդների և մարդկութեան սրտին, որ այնքան չուսահատական երեւոյթներով շրջապատած է եղել և է տակաւին։

Զմիւռնիա։